

6. Николенко, О. Н. «Ночь перед Рождеством» Н. В. Гоголя в традиционно-мифологическом аспекте / О. Н. Николенко // XI Гоголівські читання :зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф., (Полтава, 1-3 квіт. 2013 р.) / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – С. 34 –39.
7. Халикова, Н. В. Визуально-перцептивная ситуация в художественном тексте [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/3250>. – Дата доступа : 11.01.2017.

T.I. Nikolashyna

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

e-mail: t.nikolashina@mail.ru

**Language means for expression of perception
in the novel *The Night Before Christmas* by Mykola Gogol**

Keywords: perception, perceptual situation, a subject of an action, perceptive predicate, an object of an action.

The article reveals the language means of perception in the fiction text, thus, the description of perceptual situations was made and subject and object actions were defined, perceptive predicate, the author determined the functional features of perceptual predicates in the novel «The Night Before Christmas» by M. V. Gogol.

А.М.Пісарэнка

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў

e-mail: kaffiloll@mail.ru

УДК 821.161.3'06.08:811.161.3-26'373.

ЛЕКСИЧНАЯ ЭКСПРЕСИВНАСЦЬ МАСТАЦКАГА ІДЫЯСТЫЛЮ ЯНКІ СІПАКОВА

Ключавыя словы: ідыястыль, выразнасць, экспрэсіўнасць, лексічныя сродкі маўленчай экспрэсіі, антанімія, антытэза, кантрасны эпітэт, аксюмаран, аманімія, антанаклаза, сінанімія, сінанімічны рад, кантэкстуальныя сінонімы, паранімія, паранамазія.

Кароткая анатацыя: даследаванне выяўляе ролю лексічных сродкаў выразнасці мовы пры фарміраванні ідыястылю пісьменніка. У прыватнасці прадуктыўнасць фігур, заснаваных на антаніміі, сінаніміі, аманіміі, парніміі. Лексічная экспрэсіўнасць з'яўляецца неад'емнай часткай мастацкага маўлення, крыніцай багацця літаратурнай мовы.

Лексічная выразнасць мовы забяспечваецца на ўзроўні тропаў, а таксама з дапамогай сістэмных сувязяў у сінаніміі, антаніміі, параніміі, аманіміі; матываванасць ужывання адпаведных лексем ў мікра- і макракантэксце патрабуе асэнсавання іх маўленчай вартасці, магчымасці ўплываць на эмоцыі, пачуцці чытача (слухача). Лексічныя экспрэсіўныя сродкі з'яўляюцца адметным маўленчым матэрыялам мастацкага маўлення Янкі Сіпакова.

Даследаванне ідыястылю пісьменніка выяўляе прадуктыўнасць, разнастайнасць стылістычных з'яў, заснаваных на кантраснай характарыстыцы аднаго ці некалькіх паняццяў. Менавіта антанімія як моўная з'ва, заснаваная на супастаўленні / супрацьпастаўленні, адлюстроўвае кантраснасць з'яў жыцця, супярэчлівасць характару асобы / лірычнага героя ці кантрасную аўтарскую ацэнку жыццёвых рэалій. У прааналізаваных тэкстах антанімізуюцца словы, як правіла, самастойныя (назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы), яны набываюць эстэтычную вартасць, калі выступаюць у ролі ўжывальнай **аднакампанентнай антытэзы**: *Думаць, што ён самы разумны, можа толькі самы дурны чалавек; Жывым з мёртвымі не па дарозе; Віхор, здалося, / Завыў над садам... / І ўскрык – як гора, / І смерць – як радасць...; Хто наш сябра, хто нам вораг, -- / Разбраць няма калі; Жыццё дорыць чалавеку не толькі гора, але і радасць; Бывай жа, такая ласкавая і така злая Разань; Божа! Аглушы мяне, Божа, -- / Як я знябыўся слухаць / Такія любоўныя пакуты / Маладога і старога цела; Дзе людзі адначасна бачаць / І захад сонца, і ўсход; Плылі, здавалася, звычайныя аблокі, але з іх сеяліся незвычайныя дажджы ці шматкампанентнай антытэзы, калі ў невялікім кантэксце, як правіла, роўным сказу ці страфе, антанімізуюцца два ці больш паняццяў: *Думка знізу ўверх – адкрыццё неба. / Думка зверху ўніз – адкрыццё зямлі; Здаецца, з імі ёсць патрэба! -- / Ляціш, вяртаешся здаля / З халоднае краіны неба / У краіну цёплую --Зямля.**

Шматлікія выразы-антытэзы маюць афарыстычны змест, вызначаюцца глыбінёй аўтарскай думкі, калі пісьменнік дзеліцца сваім вопытам пазнання свету: *Ці можа мінулае забіваць будучыню?; Чужыя дзеці становяцца сваімі, калі ты любіш таго, хто іх нарадзіў; Не дай Бог Вам дажыць да такога, калі сябра Ваш ворагам стане; Народ вялікі не таму, што яго многа. Народ вялікі і тады, калі яго мала, але калі ён памятае, што за ім уся мудрасць мінулых пакаленняў, якія прайшлі і зніклі, а перад ім – уся веліч мінулых стагоддзяў, якія толькі яшчэ ідуць; Табе атруту дасць мудрэц – атруту гэту выпі, табе нягоднік лекі дасць – ты не прымай тых лекаў.* Як відаць,

многія з прыведзеных выказаў-антытэз маюць глыбокі змест, можна сказаць, аксіёмнага характару (не патрабуюць разважанняў і доказу: іх жыццёвая мудрасць даказана самім жыццём). Яны тым самым прэтэндуюць на ўзбагачэнне беларускай афарыстыкі: пакутлівы пераход з “ачаравання” ў расчараванне, калі давер змяняецца недаверам, падазронасцю, калі на змену любові прыходзіць нянавісць, а сябра становіцца ворагам... І гэты момант здрадніцтва таксама пакутлівы, калі мужчына, разлюбіўшы жанчыну, пакідае яе і разам з ёй сваё дзіця. Атрута можа стаць выратавальнай з рук мудрага чалавека, шчырага, і якія танныя гэтыя відавочныя лёстачкі з вуснаў нягодніка!..

Выразы менавіта антанімічнага характару выяўляюць кантраснасць паняццяў, праз гэты прыём больш відавочнае тое становіцца, за што змагаецца ў сабе чалавек. Якраз маральныя каштоўнасці, духоўнасць відавочна праз супастаўленне супрацьлеглых з’яў.

Аксюмаран як з’ява, якая ахоплівае ў традыцыйным яго разуменні паняцце кантраснага эпітэта пры спалучэнні з паяснёным назоўнікам, прадуктыўны ў мастацкім маўленні аўтара: *Пра разумных людзей як пра дурняў гавораць, а дурняў разумнымі абражаюць; Не, не дастане яно [воблака] іх, не пральцеца такім жаданым для вучоных невукаў, такім светла-чорным дажджом.*

Іншы від аксюмарана мы маем, калі разглядаем з’яву ў шырокім значэнні, калі супрацьпастаўляюцца не толькі прыметнікі-азначэнні ў адносінах да паяснёнага слова, ці структурныя кампаненты (корані) аднаго злітнага (дваінога) эпітэта. Антанімізавацца ў невялікім кантэксце могуць і дзеяслоў з назоўнікам / прыметнікам, і назоўнік з назоўнікам, і інш., калі ствараюцца іранічныя вобразы, забяспечваюцца неадназначныя характарыстыкі прадмета гутаркі, асэнсавання, успрымання: *Пятая частка зямлі маёй сёння за калючым дротам. Яна памерла жывая. І жыве мёртвая. У мёртвай зоне; Чалавек мёртвы, а рэактар жыве: на тысячу гадоў яго хопіць; Колькі здаровых людзей ён можа зрабіць хворымі, жывых – мёртвымі; Міс пасёлка Брыдоціна. / Міс Сухарукава. / Міс Пачвараўка.*

Эпітэты кантраснага зместу выкарыстоўваюцца аўтарам не толькі як кампанент аксюмарана; выяўляючы супярэчлівыя характарыстыкі аднаго прадмета ці розных складнікаў аднаго мастацкага вобраза, такія тропы не бываюць “бязглуздымі”, алагічнымі ў адносінах да семантыкі паяснёных назоўнікаў. У любым выпадку яны забяспечваюць твору глыбокі падтэкст, заклікаюць чытача да разважання. Магчыма, падтэкстам аўтар гаворыць чытачу значна больш, чым самім тэкстам: *Захіні мае белыя плечы, / Сваім чорным крылом мае плечы / Захіні, захіні, захіні...; Была пчала – пацешная бабая, вытацканая ўся ў жоўты дзьмухаўчыны пылок, а стала малюсенька-вялікаю атамнаю бомбаю. Ратуе чорнае крыло і вынішчае малюсенькая пчала – і ўсе гэтыя колеры і памеры адначасова маюць і не маюць значэнне, калі духоўнасць яшчэ не прыйшла...*

Часам агульнамоўныя і кантэкстуальныя антонімы становяцца ў адзін рад: дзякуючы аўтарскай сіпакоўскай манеры супастаўляць, ствараюцца кантрасныя характарыстыкі з’яў, прадметаў. Такія аказіянальныя антытэзы ствараюцца з дапамогай як слоў адной часціны мовы, так і розных, як з лексем-антонімаў літаратурнай мовы, так і неантанімічных слоў у межах літаратурнага маўлення. Прычым, шматкампанентныя па структуры фігуры “знітоўваюць” у адно супрацьлеглыя паняцці, іх характарыстыкі, дзеянні, ствараючы тым самым унікальныя вобразы, рэдкасныя, поўныя гармоніі і глыбокіхсэнсаў: *Што чалавек ёсць? І дабро, і зло! / Стварэнне сатаны і Бога: цела / Зляпіў, канечне ж, сатана. А Бог / Душу ў яго ўдыхнуў. Таму ідзе / Заўсёды барацьба душы і цела, --- / Найгрэшнай плоці і святой душы. Крыж жыцця. Колькіх зламаў ён, але колькім і памог выжыць!; Чорнае між летняй зеляніны рукасукастае дрэва – сведка апошняй вайны: з чорных галін сцякаюць светлыя і чыстыя, як сляза, кроплі і падаюць на незабыўныя магільны...; Кожны чалавек нарадзіўся толькі для таго, каб памерці... упершыню ўдыхнуўшы паветра, мы выдыхаем яго ў апошні раз; Яны [маці] даюць, а хочацца адабраць. Яны ўгаворваюць есці, а хочацца закрычаць: “Не еш!”; Маё вялікае і даўняе жаданне – ва ўсім будзённым бачыць урачыстасць і радавацца аднаму таму, што мы, людзі, сварачыся і мірачыся, лаючыся і сябруючы, усё ж жывём на гэтай цудоўнай зямлі.*

Яшчэ адной арыгінальнай фігурай, заснаванай на кантраснай характарыстыцы, з’яўляецца антыфразіс як ужыванне выразу, фразы, словазлучэння з пераносным значэннем. Станоўчая ацэнка ў дадзеным выпадку ўласцівая першаснаму значэнню, а супрацьлеглае, пераноснае праяўляецца менавіта ў кантэксце: *Гэта ж ад цябе (“мірны атам”) – параненыя без вайны, забітыя ў мірны час.*

Аманімія як моўная з’ява, заснаваная на гукавой (знешняй) тоеснасці слоў, – таксама адметная крыніца экспрэсіўнасці мастацкага стылю Янкі Сіпакова. Лексемы, якія адрозніваюцца сваімі значэннямі, аб’ядноўваюцца аўтарам у адным кантэксце, ствараюць нечаканыя вобразы. Такое ўжыванне аманімічных адзінак кваліфікуецца як фігура маўлення – **антанаклаза** (сутнасць яе ў паўторы аманімічных / мнагазначных адзінак з рознымі значэннямі); разнавіднасцю антанаклазы з’яўляецца аманімічная рыфма як адзін з лексічных сродкаў мастацкай экспрэсіі. Яна лічыцца больш дакладнай, дасканалай пры паўторы ўласна амонімаў, прычым слоў адной часціны мовы ці радзей розных часцін мовы, якія супалі гучаннем у розных формах: *Зямля! Вярнуўся я дзівіцца / На*

твой вянок у ззянні **рос**. / Дзе гэты вырай спеў і **рос** (Я. Сіпакоў); Было тады / Сяло Сады. / Цвілі гады, / Нібы сады. / Шумеў наш сад, / Не меўшы звад. / У полі **спеў** / Паволі **спеў**.

Актыўны лексічны сродак выразнасці мовы паэтычнага ідыястылю Янкі Сіпакова – **сінонімы**. Як семантычна блізкія, але, як правіла, не тоесныя адзінкі мовы, яны поліфункцыянальныя, бо ўдакладняюць сэнс слоў, дазваляюць пазбегнуць паўтораў, выяўляюць аўтарскія пачуцці, перажыванні, нават самыя тонкія эмацыянальныя адценні ва ўспрыманні з’яў, прадметаў, іх характарыстык і дзеянняў. **Адкрытае** выкарыстанне сінонімаў (ужыванне ў адным кантэксце некалькіх блізказначных слоў) стылістычна апраўдана тады, калі адна ці дзве іх функцыі рэалізаваны, калі гукавая абалонка слова сінанімічнага рада не пярэчыць законам мілагучнасці мовы: *Хто ж ходзіць пад вокнамі і хто кліча іх? / Сум? Туга? Журба?*; *Сярод галаголага статку блукаю, / Сярод бесклапотна-потных курортнікаў соўгаюся; Хто не замахваўся на яго [абхазы] душу, хто не хацеў прыручыць яе, зрабіць сваёю – пакорнаю і паслухмянаю; Дадому вядзіце, дахаты, / Вядзіце дні-ночы мяне; О, яны ўмеюць да нас, слятых, падкрадацца / Ціха, нячутна – як кошкі; Дык які ж гэта дыспут, калі спрачаюцца нагамі? Дык які ж гэта пярэспар, калі спрачаюцца ногі з галавою, а не сэрца з сэрцам, душа з душою; І для іншых / Мы напросімы, падарэйкі, набірахі. / Таму нас абываюць тарбьяшамі / І жабракамі...; Мне блага, мне кепска, мне дрэнна... Сядзь каля мяне, пасядзі. Але ведай: мяне нельга супакойваць і суцішаць словамі, якімі ты супакойваеш і суцішаеш іншых; Ён [сонечны дождж] паліўся... / Спорны, шчодры. / Церабнуў па промнях коса...*

Відавочна, што мы маем справу з узорным выкарыстаннем з’явы сінаніміі, якое, акрамя ўсяго, выяўляе моўнае багацце не толькі мастацкага стылю канкрэтнага аўтара, але і беларускай літаратурнай мовы ў цэлым. Як слушна адзначае аўтар “Слоўніка сінонімаў і блізказначных слоў” М. Клышка, багацце сінонімаў у мове – паказчык яе развітасці, здольнасці перадаваць найтанчэйшыя рухі думкі, выяўляць самыя складаныя адценні паняццяў, характарыстык, паўтонаў пры апісаннях рэчаіснасці, перажыванняў чалавека.

Сінанімічны рад, асабліва мастацкай мовы, заўсёды характарызуецца незамкнёнасцю, а гэта азначае, магчымым узбагачэннем. Спецыфічная крыніца выразнасці мовы мастацкага тэксту – кантэкстуальныя сінонімы (словы, якія ў літаратурнай мове ні семантычнага падабенства, ні, тым больш, тоеснасці не маюць). У аснове такога збліжэння слоў – аўтарская асацыяцыя, што вынікае з неардынарнасці светаадчування ці нестандартнасці самой сітуацыі, якая выклікае спецыфічныя маўленчыя асацыяцыі. Толькі чалавек з незвычайным светапоглядам – “светапозіркам” можа ўбачыць і знайсці падабенства ў дзеяннях *пльць і кульгаць, лятаць і пльці, пльсці і ісці: Лятаюць рыбы ў вадзе, бы ў небе, -- / Бяскрылы, як у сне, палёт. / І дзівіцца крылаты самалёт: / Лятаюць рыбы ў вадзе, бы ў небе; А як вернешся зноў, / Я дамоў / Папльву на праліве сноў; А вецер енчыць, а мора вые, / Кульгае лодка на два вяслы*. Аўтар пашырае семантычны аб’ём дзеясловаў, тым самым насычае мову экспрэсіяй, а творы – запамінальнымі і арыгінальнымі вобразамі. Сінанімічны рад, які ўзнікае ў выніку метафарызацыі, складаецца з кантэкстуальных сінонімаў, на маўленчым узроўні выяўляе незвычайнае аўтарскае светабачанне. У сваю чаргу да дзеяслова *ляцець* з прамым значэннем аўтар знаходзіць арыгінальную сінанімічную пару семантыка-стылістычнага зместу, што вызначае і адметнасць палёту невялікіх птушчак, і надае радкам адценне замілавання прыгажосцю прыроды; параўнаем *ляцець* і *ўкрыліца*: *Чапляючыся крыллем за нізкія хмары, над самым Жыцькавам ляцелі ў вырай журавы... За імі ўкрылілася ладная чародка нейкіх маленькіх птушчак*.

Кантэкстуальная сінанімізацыя можа адбывацца на ўзроўні як слова, так і словазлучэння – выразу з пераносна-вобразным значэннем; у гэтым выпадку сінанімічны рад папаўняецца за кошт перыфраза. Індывідуальна-аўтарскія апісальныя выразы сінанімічныя слову ў пэўным кантэксце, аднак сэнсава яны раскрываюць новы бок паняцця, таму эмацыянальна больш выразныя. У выразах перыфрастычнага зместу – аўтарскі вопыт, яго ўспрыманне пэўных з’яў, філасофскае асэнсаванне жыццёвых рэалій: *Думкі чалавека — / вы працяг / Нейчых недаходжаных дарог, / Нейчага кароткага жыцця, / Што сусвет / прадбачліва збярог; Думкі чалавека -- / вы святло / Зор, / што змоўклі рана ў вышыні; Нібы маці, берагчы / Працаўніцу нашу – мову, / Бо яна – жыцця зачын / І пачатак песні новай; Самы дасканалы чалавек – гэта чалавек з памылкамі; Паўсядзённыя клопаты – гэта і ёсць жыццё; Восень – гэта вечар года*.

Асаблівай выразнасцю валодаюць аказіянальныя перыфразы, якія аўтар выкарыстоўвае пры апісанні з’яў прыроды: праз прызму аўтарскіх асацыяцый мы бачым *белую радасць* (снег) і *асмялелых лесянят* (баравікі), і мы не толькі бачым нечаканыя вобразы, але і захапляемся разам з аўтарам іх характарам: *І вось – нарэшце! У ніякаватай і ўрачыстай цішыні раптам пацямяе неба, і адтуль абваліцца на луг, на поле, на вёску белая радасць – спачатку засыпле каляіны, разоры, лагчыны, а потым убеліць, прыбярэ, нібы перад нейкім святам, усю зямлю...; ...а баравікі, гэтыя асмялелыя лесяняты, выходзяць тады з-пад змрочных ялін, якія, нібы квактухі крылле, распусцілі ля самай зямлі галіны*.

Крыніцай экспрэсіўнасці мастацкага ідыястылю Янкі Сіпакова з’яўляецца і такі від сістэмных адносін, якія ўзнікаюць у выпадку **параніміі**. Словы, што маюць гукавое сугучча за кошт роднасных каранёў і сэнсавае адрозненне за кошт наяўнасці / адсутнасці фармантаў (суфіксаў, прыста-

вак), адносяцца да адной часціны мовы, у кантэксце збліжаюцца і выяўляюць глыбіню аўтарскіх пачуццяў, часам супярэчных: *Як жыць у свеце абуранага сонца і разбуранага паветра, Якуш?; Знай, дужы вецер, абы не зла дзея, --/ Знайду, -- жывецце, рабыня, ў зладзея!*

З паранімай нельга блытаць **паранамазію** – стылістычны прыём, калі сутыкаюцца словы, падобныя толькі ў гукавых адносінах, якія маюць розныя ці аднолькавыя марфалагічныя карані: Выкарыстоўваецца яна найчасцей у паэтычнай мове і мае на мэце падкрэсліць якраз рознае ў паняццях і з’явах, нягледзячы на вонкавую блізкасць слоў, і тым самым перадаць аўтарскія пачуцці, падкрэсліць гукавую гармонію радка: *Як ты збярог сябе ў стагоддзях, / такі малалікі Народзе Нордзе?; Дзе я? / На – дзе – я !; Кропля ў далонях гор. / Замучоная і замучаная...; Пасівелы мой лес, / Я твой вечны паклоннік, / Я твой вечны даўжнік, / Прад табой на каленях стаю. / Я спяшаў да цябе, / Як спяшаў да цябе, / Як спяшае стамлены паломнік, / Каб паспець, каб данесці / Няхітрую споведзь сваю; І засталася дзяўчо ў той выспе, / Над высмай кветак гародчык выспеў; Бёрны, што млелі пад кроквамі, -- / Аж у падмурак ляглі. / А што рыпелі пад крокамі, -- На завянчэнне пайшлі; Вы тады мяне за печ / Вядзецце. / І світку – з плеч.*

Такім чынам, лексічныя сродкі мовы з’яўляюцца адной з крыніц выразнасці, багацця, а значыць адметнасці мастацкага ідыястылю Янкі Сіпакова. Багацце экспрэсіўных лексічных сродкаў ідыястылю праяўляецца праз прадуктыўнае ўжыванне фігур, заснаваных на антаніміі, на вырыстанні сінанімічных радоў, у тым ліку тых, кампанентамі якіх з’яўляюцца кантэкстуальныя сінонімы. Незалежна ад таго, праяўлены ці паэтычны падстыль стаў сродкам рэалізацыі аўтарскай задумы, лексічная экспрэсіўнасць дапамагае перадаць пісьменніку самыя тонкія рухі душы, стварыць яскравыя вобразы, забяспечыць сэнсава-гукавую гармонію радкам, надаць радкам тое спецыфічнае гучанне, якое не пакіне чытача раўнадушным. Варта памятаць, што мова мастацкай літаратуры, а значыць, і мова мастацкіх ідыястыляў розных аўтараў, павінна стаць крыніцай ідыямаўлення чытача, вызначацца ўзорнасцю словаўжывання, што і характэрна для мовы твораў Янкі Сіпакова.

Е.М. Pisarenko

Belarusian State University of Culture and Arts
e-mail: kaffiloll@mail.ru

Lexical Expressiveness of Yanka Sipakov's Individual Art Style

Key words: individual style, expressiveness, lexical means of verbal expression, antithesis, synonymic row.

The research studies the role of lexical means of literary style during writer's individual style shaping. In particular, it reviews productivity of figures based on antonymy, synonymy, homonymy, and paronymy. Lexical expressiveness is an integral part of artistic expression and the source of the literary speech richness.

В.В.Рингевич

Могилевский государственный университет имени А.А. Кулешова
e-mail: ringevichv@gmail.com

Е.Н.Василенко

Могилевский институт МВД Республики Беларусь
e-mail: e.n.vasilenko@gmail.com

УДК 81'42:821.161.1

ЖЕНСКАЯ ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ В ЛИТЕРАТУРНОМ ДИСКУРСЕ (на материале романа Л.Н. Толстого «Анна Каренина»)

Ключевые слова: литературный дискурс, языковая личность, структура языковой личности, вербально-семантический уровень, семантическое поле.

В статье рассматривается литературный дискурс как пространство для реализации коммуникативной деятельности языковой личности. Представлены результаты анализа вербально-семантического уровня женской языковой личности на материале романа Л.Н. Толстого «Анна Каренина».

В последние десятилетия интерес лингвистов переключился с объекта познания, т. е. с вопросов функционирования языка, на субъекта, т. е. на человека, который пользуется языком [10, с.5–6], что привело к рассмотрению языковой личности как стержневого понятия в процессе изучения различных типов дискурса. Изначально интерес к феномену языковой личности в лингвистике был связан с исследованием литературно-художественного дискурса – характеристикой авторских идиостилей и речевой картиной персонажа как типа личности [2, с.28].

В данной статье в качестве поля осуществления коммуникации языковой личности также рассмотрим литературный (художественный) дискурс, под которым У. Эко понимает «коммуника-